

УДК (UDC) 94 (477.8) «1900/1914»

DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2022.1\(37\).572](https://doi.org/10.33782/eminak2022.1(37).572)

ANTI-POLISH ACTIVITIES OF BLACK HUNDREDS IN VOLYN AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Oleg Melnichuk¹, Yaroslav Tsetsyk², Antonina Kizlova³

¹ Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine)
e-mail: istpravo@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1901-3149>

² National University of Water and Environmental Engineering (Rivne, Ukraine)
e-mail: slavatsetsik@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2527-2155>

³ National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» (Kyiv, Ukraine)
e-mail: ant_kiz@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2056-3834>

Abstract

The purpose of the study is to determine the peculiarities of the anti-Polish activity vector of Pochaiv Branch of the Union of the Russian People and the Orthodox Clergy of Volyn at the beginning of the 20th century. The key factors that influenced the escalation of interethnic relations in the region are analyzed. It is found out that because of the active and purposeful activities of the Black Hundreds in Volyn, there was an aggravation of not only interethnic but also interconfessional relations.

The research methodology is based on the use of both general scientific research methods (generalization, analysis, and synthesis) and special historical (comparative-historical and chronological) methods, which, in combination with the principles of historicism, multifactoriality and objectivity contributed to the unbiased fulfillment of the objectives of the study.

The scientific novelty of the study is in the fact that the authors, based on materials from the periodical press of the studied period and archival documents, have found out the peculiarities of the anti-Polish activities of the Black Hundreds and the Orthodox clergy in Volyn at the beginning of the 20th century, and have analyzed the consequent of the studied activity area of the Union of the Russian People.

Conclusions. It is proved that together with the clergy of the Russian Orthodox Church, leading figures of which were the ideologues of the Black Hundred movement in Volyn, the 'allies' also actively opposed the growing influence of the Roman Catholic Church in the region. Particular attention is paid to the participation in the elections to the State Duma and the confrontation between the Black Hundreds and Polish landowners, the involvement of representatives of the authorities in that confrontation, who supported them and tried to weaken the influence of the Polish aristocracy, and that, in the end, was determined by the internal policy of the empire. After the unbiased analysis of the documents of the studied period, it is found out that the 'allies' often published fabricated accusations against the opponents on the pages of their periodicals in order to oppose the growing influence of Roman Catholics. Thus, the Black Hundreds operated in the context of the internal policy of the empire. Thanks to the support of the authorities, they were able to conduct an active and militant anti-Polish campaign. That was done with a clearly defined goal: to weaken in the region the position and influence of the Polish aristocracy, which, despite the long-term stay of the region as part of the empire, preserved its national identity and religious affiliation, which contradicted the imperial plans for the Russification of the region.

Keywords: Black Hundreds, Orthodox clergy, Roman Catholics, Poles, elections, interfaith relations

АНТИПОЛЬСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЧОРНОСОТЕНЦІВ НА ВОЛИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Олег Мельничук¹, Ярослав Цецик², Антоніна Кізлова³

¹ Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
(Вінниця, Україна)
e-mail: istpravo@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1901-3149>

² Національний університет водного господарства та природокористування
(Рівне, Україна)
e-mail: slavatsesik@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2527-2155>

³ Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Київ, Україна)
e-mail: ant_kiz@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2056-3834>

АНОТАЦІЯ

Метою статті є визначення особливостей антипольського вектору діяльності Почаївського відділу Союзу російського народу і православного духовенства Волині на початку ХХ ст. Проаналізовано ключові фактори, які вплинули на ускладнення міжнаціональних взаємовідносин у регіоні. Встановлено, що в результаті активної та цілеспрямованої діяльності чорносотенців на Волині спостерігалось загострення не лише міжнаціональних, а й міжконфесійних взаємовідносин. **Методологія дослідження** ґрунтується на використанні як загальнонаукових методів дослідження (узагальнення, аналізу й синтезу), так і спеціальних історичних (порівняльно-історичного та хронологічного), що у поєднанні з принципами історизму, поліфакторності та об'єктивності сприяли неупередженому висвітленню поставлених завдань.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що автори, на основі матеріалів періодичної преси досліджуваного періоду й архівних документів, з'ясували особливості антипольської діяльності чорносотенців і православного духовенства на Волині на початку ХХ ст., проаналізували результати досліджуваного напрямку діяльності Союзу російського народу.

Висновки. Доведено, що спільно з кліром Російської православної церкви, провідні діячі якої були ідеологами чорносотенного руху на Волині, «союзники» також активно протидіяли зростанню впливів Римо-католицької церкви у регіоні. Окрему увагу приділено участі у виборах до Державної думи та протистоянню чорносотенців і польських поміщиків, залученню до цього протистояння представників органів влади, які їх підтримували і намагалися послабити впливи польської аристократії, що, зрештою, визначалося внутрішньою політикою імперії. На основі неупередженого аналізу документів з'ясовано, що «союзники» у протидії зростанню впливів римо-католиків у досліджуваній період на сторінках своїх пресових видань часто друкували сфабриковані звинувачення проти опонентів. У цьому напрямі чорносотенці діяли в контексті внутрішньої політики імперії. Завдяки підтримці органів влади, вони мали змогу проводити активну та войовничу антипольську кампанію. Це робилося з чітко визначеною метою: послабити у регіоні позиції та впливи польської аристократії, котра, незважаючи на довготривале перебування регіону в складі імперії, зберігала свою національну ідентичність і конфесійну належність, а це суперечило імперським планам з русифікації регіону.

Ключові слова: чорносотенці, православний клір, римо-католики, поляки, вибори, міжконфесійні взаємовідносини

Антипольська діяльність чорносотенців на Волині на початку ХХ ст., роль у цьому православного духовенства, як і загалом діяльність Союзу російського народу (СРН) загалом досліджені недостатньо. З'ясування ролі «союзників» у розпалюванні міжнаціональної ворожнечі на Волині та участь у цьому православного духовенства, яке стояло біля витоків чорносотенного руху у досліджуваній період, розглянуті частково. Так само недостатньо вивчено участь у русі органів влади, які, підтримуючи діяльність Почаївського відділу СРН, великою мірою впливали на загострення етнонаціональних відносин у краї.

Аналіз останніх досліджень. Звертаючись до останніх здобутків історіографії питання, зазначимо, що є й певні дослідницькі успіхи. Так, у статті А.А. Іванова¹ проаналізовано роль Волинського та Житомирського архієпископа Антонія (Храповицького) у становленні та розвитку чорносотенного руху на Волині, ключові засади ідеології СРН. Участь православного духовенства в діяльності СРН, підтримці та поширенні ним ідеології організації серед жителів регіону дослідив А. Боярчук². Питання, пов'язані з участю чорносотенців у виборах до Державної думи, становлення та пропагандистські потуги Почаївського відділу СРН з'ясовано у статті Я. Цецика³. Діяльність архімандрита Віталія – майбутнього керівника Почаївського відділу СРН, його роль у розповсюдженні друкованих видань організації у краї, причини переїзду до Почаєва та відносини з єпископом Антонієм досліджено у статті О.О. Ковальнової⁴. Значний обсяг інформації про позицію чорносотенців щодо інших політичних угруповань і низку інших питань, пов'язаних з розвитком чорносотенного руху на українських землях, проаналізував П.О. Токаленко⁵. Українське та польське питання в ідеології монархічних організацій на основі першоджерел детально проаналізував І.В. Омелянчук⁶. Незважаючи на наявність значного фактологічного матеріалу в даній праці, ситуація на Волині розглянута фрагментарно. Певна інформація про діяльність православного духовенства у регіоні та його участь у суспільно-політичному житті міститься у монографіях С.І. Жилюка⁷ та Ю.В. Хитровської⁸.

¹ Іванов А.А. Проблематика русского национализма в статьях и проповедях митрополита Антония (Храповицкого) // Русин. 2019. Т. 58. С. 58-78.

² Боярчук А. Участь православного духовенства Волинської губернії в діяльності «Союза русского народа» // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки. 2017. № 5. С. 34-43.

³ Цецик Я.П. Участь чорносотенців у виборах на Волині у 1906-1912 рр. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Збірник наукових праць. 2019. № 28. С. 14-19.

⁴ Ковалева Е.О. Виталий (Максименко) и его деятельность по созданию Почаевского банка // Русин. 2022. № 67. С. 206-225.

⁵ Токаленко П.О. «Чорна сотня». Діяльність монархічних організацій на Півдні України в роки Першої російської революції // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки». 2017. № 25. С. 46-53.

⁶ Омелянчук І.В. Украинский и польский вопросы в контексте этнополитической составляющей идеологии консервативно-монархических партий России начала XX века // Славяноведение. 2006. № 5. С. 9-24.

⁷ Жилюк С.І. Російська православна церква на Волині (1793-1917). Житомир: Журфонд, 1996. 176 с.

⁸ Хитровська Ю.В. Участь християнських конфесій у суспільно-політичному житті України наприкінці XVIII – на початку ХХ ст. Київ: Видавництво європейського університету, 2011. 472 с.

Виклад основного матеріалу. Восени 1905 р. внаслідок об'єднання низки монархічних політичних структур було утворено СРН. Незважаючи на те, що «Союз» мав усі ознаки партії (програму, статут, керівні органи, розгалужену мережу регіональних організацій тощо), його керівництво «категорично заперечувало його партійний характер». Згідно з установчими документами «Союз» характеризувався як загальнонародне об'єднання, «ототожнювався з усією “руською” нацією». В такому трактуванні належність до СРН «була не добровільним вибором, а священним обов'язком кожного вірнопідданого», а членство в інших політичних угрупованнях прирівнювалося до «державної зради». СРН виступав за заборону всіх партій, окрім власної⁹.

Незабаром на Волині було створено потужну мережу осередків організації, а Почаївська Лавра стала одним із найвпливовіших центрів чорносотенного руху не лише на українських землях, а й в імперії. Почаївський відділ «Союзу» на чолі з архімандритом Віталієм було утворено 1906 р. У документах про його реєстрацію наголошувалося, що Почаївський відділ СРН «ставить собі за мету розвиток народної руської самосвідомості та об'єднання руських людей всіх станів Волині та сусідніх губерній для спільної роботи на користь дорогої вітчизни-Росії, єдиної та неподільної»¹⁰. Щодо архімандрита Віталія, то ініціатором його переведення у Волинську єпархію був єпископ Антоній (Храповицький), який доручив йому відновити Почаївську друкарню. У 1903 р. Віталія возвели в сан архімандрита, і він не лише відновив друкарню, а й став лідером чорносотенців, очоливши Почаївський відділ Союзу російського народу¹¹.

Головним ідеологом чорносотенного монархічного руху в краї був єпископ Волинський і Житомирський Антоній (Храповицький). Незабаром він звернувся до Синоду РПЦ з клопотанням, щоб члени СРН мали змогу безперешкодно виставляти союзні прапори в церквах¹². Органи імперської влади всіляко підтримували діяльність чорносотенців у краї, вважаючи їх однією з опор самодержавства. Так, відповідно до звіту подільського губернатора, діяльність Антонія «на ниві релігії та арені захисту російських інтересів у краї була незмірно плідна, а завдяки величезній працездатності потрібно визнати його діяльність незамінною»¹³.

Позиціонуючи себе ревними захисниками інтересів селян, «союзники» шукали та знаходили винних у злиденному існуванні широких верств тогочасного суспільства, одночасно пропагуючи ідеологію організації. З цією метою у друкарні Почаївської Лаври було видано десятки тисяч брошур і різних прокламацій, в яких часто звучав заклик «бий жидів і студентів». Лише наприкінці 1906 р. було надруковано 36 тис. брошур і 30 тис. листівок, які поширили по селах¹⁴.

Відповідно до офіційної позиції імперської влади, СРН мав об'єднувати всі східнослов'янські народи у межах «єдиної російської нації»¹⁵. Чорносотенці стверджували, що Росія, позбавивши приєднаних «інородців» політичних прав, не

⁹ Токаленко П.О. «Чорна сотня»... С. 48.

¹⁰ Боярчук А. Участь православного... С. 36; Цецик Я.П. Участь... С. 14-15.

¹¹ Ковалева Е.О. Віталій (Максименко)... С. 209.

¹² Иванов А.А. Проблематика русского... С. 61.

¹³ Ibid. С. 61.

¹⁴ Жилюк С.І. Російська православна... С. 121; Хитровська Ю.В. Участь... С. 340.

¹⁵ Омельяничук И.В. Украинский и польский вопросы... С. 11.

«намагалася їх русифікувати, залишаючи недоторканими їхні культурні права» та не перешкождала культурному розвитку¹⁶. Вони обґрунтовували точку зору, відповідно до якої включення Польщі до складу Російської імперії мало для неї позитивні наслідки. В.М. Пуришкевич акцентував на «підривної діяльності поляків у Росії», адже вони вносили розбрат серед українців і білорусів, підтримуючи «український сепаратизм»¹⁷. Оберігаючи імперську сутність держави, чорносотенці намагалися зберігати й «імперський характер міжнаціональних відносин», тобто панування титульної нації та «вдячне підпорядкування їй інших народів», яким належність до імперії мала надати «незліченні блага: економічне процвітання, безпеку, доступ до культурних цінностей тощо»¹⁸.

Таким чином, біля витоків чорносотенного руху на Волині стояв православний клір. Діячі СРН вкрай негативно ставилися до «іногородців», оскільки на Волині саме поляки, євреї та німецькі аграрні колоністи відігравали важливу роль у житті регіону. Тому одним із ключових напрямів діяльності Почаївського відділу СРН став антипольський, бо саме поляки становили більшість поміщиків регіону та відігравали важливу роль у його житті.

Найбільшими землевласниками Південно-Західного краю вважалися волинські магнати. Славутському маєтку князя Р.Б. Сангушка належало 63 560 десятин землі, графині Браницькій – 96 967 десятин, величезними маєтностями володіли графи Потоцькі, князь Радзівіл, графи Бобринські, граф Стецький, родина Терещенків, князі Любомирські, Горчакови, графи Шувалови. Більшість їх належали до польської аристократії та володіли підприємствами, що переробляли сільськогосподарську продукцію¹⁹.

У характеристиках волинських поміщиків напередодні виборів до 4-ї Думи констатувалося, що поляки були впливовим, заможним і згуртованим класом, тоді як росіяни, навпаки – нечисленним, до того ж частина з них перебувала під впливом поляків та євреїв. Інші ж проживали за межами регіону й участі у виборах не брали, тому не відігравали помітної ролі та шукали підтримки серед різних верств населення²⁰.

Досліджуючи проблему міжетнічних відносин на Волині на початку ХХ ст., доцільно зауважити, що національна, економічна та політична їх складові настільки тісно переплелися, що виокремити лише один національний елемент було неможливо. Величезну роль у розвитку сільського господарства відігравали поляки, «найсвідоміші» та розвинуті у культурному, індивідуальному і національному відношенні. Великі землевласники, промисловці були яскраво визначеного національного забарвлення, аристократичної польської культури. У містах проживало багато польської інтелігенції та міщан, з розвитком інститутів місцевого самоврядування зростав їх вплив²¹.

Чорносотенці вважали, що після російсько-японської війни у державі відбувалися смути, приниження багатьох «милих російському серцю ідеалів, зміна

¹⁶ Ibid. С. 13-14.

¹⁷ Ibid. С. 22.

¹⁸ Ibid. С. 23.

¹⁹ Крупнейшие землевладельцы Юго-Западного края // Волянь. 13 сентября. 1901. № 201. С. 2.

²⁰ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДАК України). Ф. 442. Оп. 642. Спр. 494. Арк. 5.

²¹ Национальная проблема нашей Волини. Поляки // Наша Волянь. 1914. 29 мая. № 137. С. 3.

державного ладу, ворожий рух окраїнних іногородців... і над цим усім безкінечна гіркота образи й ганьби – “орел двоголовий переможений”»²².

Російські монархісти стверджували, що для боротьби з «окраїнним сепаратизмом» на уряд не можна «покладати великих надій», а «охорона єдності російської держави лягла тепер на наші плечі»²³. Своє завдання вони вбачали у зміцненні «російської державності, культури й народності» на окраїнах імперії, насильницькій русифікації інших етногруп. Ідеальним вважали належність до однієї конфесії всіх громадян, щоб «всі були росіянами, лише росіянами»²⁴.

Отже, на сторінках своїх пресових видань чорносотенці закликали активізувати боротьбу з іногородцями, при цьому вони розуміли, що саме поляки відігравали ключову роль у розвитку сільського господарства регіону.

Під час антипольської агітації «союзники» активно використовували той факт, що поляки були римо-католиками. Тому це часто штучно переносилося у площину релігійного протистояння, спровокованого СРН.

З цього приводу в одній зі статей наголошувалося, що католицизм спрямовував величезні зусилля на штурм Росії, держави, а не церкви, яка могла дати йому відсіч. Мовляв римо-католики намагалися «охопити своїм впливом» різні верстви населення, зокрема й протестантів, «схвалюючи» їх точку зору. «І всюди католицизм іде, зневажаючи тих, до кого йде»²⁵. Вкрай негативно оцінювалася діяльність низки римських пап, стверджувалося, що їх «непогрішність» це «явний, доведений і очевидний гріх»²⁶.

У пропагандистських матеріалах відзначалося, що указом від 17 квітня 1905 р. імператор «дарував свободу віросповідань», частина тих, хто перейшов у римо-католицьку віру, «намагалися схилити до цього й інших», використовуючи для досягнення своєї мети «підмови, насмішки, погрози та насильство», попри те, що заборонялося будь-кого «схилити до переходу в свою віру». Чорносотенці переконували, що лише «панівна Православна церква користувалася правом поширювати своє віровчення». Винні у «спокушенні до переходу з цієї віри, а також нарузі над нею» підлягали кримінальному переслідуванню²⁷.

В іншій статті стверджувалося, що після введення в дію Указу «Про початок віротерпимості» Римо-католицька церква будь-якими засобами намагалася переманити православних до своєї віри. «Союзники» доводили, що римські папи жили у розкоші, а в церкві «творилися беззаконня», ксьондзи та верхівка духовенства не дотримувалися божих заповідей і стародавніх церковних канонів. Наприкінці зверталися до православних, щоб вони не відвідували костел і «своїх знайомих» не допускали²⁸. Наостанок повчали, що коли римо-католики запрошуватимуть до переходу в католицьку віру, необхідно цьому протидіяти,

²² Сергиевский Н.Д. Русское окраинное общество. Призыв // Волынская жизнь. 8 (21 апреля). 1908. № 454. С. 1.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Розднов В. Россия и папство (Миссионерский отдел) // Почаевский листок. 1914. 31 января. № 4. С. 4-7.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Истинное понимание указа о веротерпимости // Прибавление к Почаевскому листку. 1905. Май. № 21. С. 163-164.

²⁸ Православным христианам о католическом прельщении // Почаевский листок. 1905. Июль. № 27. С. 1-4.

адже Православну церкву очолював Ісус Христос, а Римо-католицьку – папа, «православна віра походила від святих апостолів, а католицьку споганили папи і ксьондзи»²⁹.

Чорносотенці відзначали, що Православна церква зберігала християнську віру незмінною, а єретики-католики «завжди її псували й змінювали» на свій лад. Відмінності у православному та римо-католицькому обрядах трактувалися ними на користь православ'я, а католицькі «називалися хибними»³⁰.

Окремо наголошували на тому, що римо-католики «ніяк не могли заспокоїтися, що православні не визнавали римського папу»³¹. Аналізуючи Вселенські Собори з позиції РПЦ, критикували низку догм Римо-католицької церкви. Обґрунтовували точку зору тим, що після розколу 1054 р. Римо-католицька церква стала «еретичною, а православна її не буде визнавати»³².

Аналізуючи відмінності в обряді причащення, доводили, що римо-католики неправильно його проводили, використовуючи не такий хліб як потрібно³³.

Спроби римо-католиків канонізувати королеву Ядвігу зустріли протидію з боку СРН, діячі якого стверджували, що вона «змушувала переходити у католицизм православних литовців»³⁴, а збір підписів з цією метою збільшував пожертви на «користь римського престолу». З цими підписами делегація планувала вирушити до римського папи з «проханням про канонізацію Ядвіги». Було заплановано зібрати 2 млн. підписів, щоб було більше «грошей»³⁵.

Таким чином, на сторінках чорносотенної преси було надруковано багато антикатолицьких статей. Їхні автори звинувачували римо-католиків у відступі від канонів християнської церкви, через порівняння релігійних догм вважали їх відступниками від істинної християнської віри. Натомість, на їхнє переконання, Православна церква неухильно дотримувалася всіх стародавніх церковних канонів.

У низці публікацій на сторінках чорносотенної преси стверджувалося, що католики, високо піднявши голову за допомогою обіцянок, неправди та залякувань, намагалися переманити православних у свою віру. Колись вони спробували навіть підкорити собі афонських монахів, котрі, незважаючи на тиск і погрози, що чинилися на них, залишилися все ж вірними православній вірі. На їх переконання всі їхні помисли та плани підкорити папі російське населення не принесли і не принесуть успіху³⁶.

В іншій публікації наголошувалося, що римо-католики скаржилися на утиски у російській православній державі, посилаючись на заборону селянам-католикам і греко-католикам переходити у православну віру в Галичині. Так, в одному з сіл місцеві селяни не погодилися з призначенням нового священика та почали

²⁹ Ibidem.

³⁰ За что мы католиков считаем еретиками и как нам должно к ним относиться // Почаевский листок. Августовский выпуск. 1905. № 34. С. 1-5.

³¹ Православная отповедь латынянам. (О панах) // Почаевский листок. Мартовский выпуск. 1907. № 11-12. С. 1-8

³² Ibidem.

³³ Кто правдивее учит о причастии: Христос или ксендзы? // Почаевский листок. 1905. Августовский выпуск. № 32. С. 1-4.

³⁴ Новая «святая» у католиков // Почаевский листок. 1910. 7 октября. № 38. С. 21.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Нашествие папистов на гору Афонскую // Почаевский листок. 1905. Июнь. № 23. С. 1-4.

відвідувати православну церкву в сусідньому селі. Коли селяни заявили, що вони переходять у православ'я, до села прибули «війська та місіонери-базиліани». У результаті 78 селян було притягнуто до відповідальності за порушення «громадського порядку». 74-х суд виправдав, а 4-х заарештував на декілька днів «за образу». Щоб робили католики, якби з ними так само вчиняли у Росії?³⁷

Як йшлося у ще одному матеріалі, відповідно до інструкцій, вміщених у таємному листі митрополита Атанасія Шептицького, греко-католики ще у XVIII ст. виправляли православні книги. Унія була створена для того, щоб православних з часом повільно «перевести у католицьку віру». Зокрема, закреслювалися слова «Православна церква», а замість них писали «Католицька церква», також у тексти внесли певні корективи, що не суперечили католицькому віровченню³⁸.

У домініканському монастирі, що функціонував у м. Вільно, на думку чорносотенців, існував звичай, відповідно до якого кожен охочий отримати прощення своїх гріхів мав схилитися перед іконою святого Домініка, поклавши в чашу для прощення тяжкого гріха 2 злотих (30 коп.), а менш тяжкого – 1 злотий (15 коп.). На спеціальній таблиці біля ікони були написані гріхи. Після оплати монах видавав спеціальний номер щодо спокутування гріха³⁹.

Стверджувалося, що для досягнення поставленої мети римо-католики використовували будь-які засоби. Основною їхньою метою було встановлення всесвітнього владарювання римського папи над народами. Для цього вони використовували такі методи: свідомо брехня, відвертий обман, розпалювання ворожнечі, вбивства тощо. Така чітко продумана система підкорення релігійним догмам для перемоги над світом була обов'язковою для всього римо-католицького кліру, – переконували чорносотенці⁴⁰.

Таким чином, на сторінках чорносотенної преси католиків звинувачували у насильстві над православними в Галичині, виправленні на свою користь православних книг, торгівлі індульгенціями та намаганнях за допомогою насильства встановити світове панування. Однак ніяких вагомих аргументів «союзники» не наводили, оскільки їх просто не існувало.

Православне духовенство та чорносотенці вважали, що таємна пропаганда польської відособленості, що десятиліттями приховувалася під личиною дружби з «російським населенням» регіону, розпочалася у вдало підібраний момент наступу на православ'я⁴¹.

З весни 1906 р. православних, що жили у польських і литовських селах, залякували «відібранням землі та вигнанням з селянських общин». Це мало чітко окреслену мету: добитися припинення функціонування православних парафій. Так, до священника с. Островець з'явився тисячний натовп польських селян з вимогою передати православну парафію польському ксьондзу. Якщо він цього не виконає, то церкву примусово перетворять на костел. Подібні явища

³⁷ Какую свободу даруют православной вере католики в Австрии, где они хозяева // Прибавление к Почаевскому листку. 1905. № 40. С. 306-309.

³⁸ Как латиняне православные книги исправляли // Прибавление к Почаевскому листку. 1905. № 59. С. 219-223.

³⁹ Самый тяжкий грех искупается 30-тью копейками // Прибавление к Почаевскому листку. 1906. № 37. С. 399.

⁴⁰ В чем сила латинства // Приложение к «Почаевскому листку». 1906. № 40. С. 43-46.

⁴¹ Православие и католичество // Волинские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. 1906. 21 февраля. № 6. С. 209.

спостерігались і в інших парафіях. У свою чергу польські революціонери, яких виховали ксьондзи, у своєму соціально-економічному русі не «забували заповітів своїх духовних наставників». Через це необхідно було об'єднати зусилля для протидії «наступу католицизму»⁴².

У рапортах благочинні стверджували, що «найбільшим і серйозним злом, з яким доводилося вести боротьбу духовенству», була католицька пропаганда серед сільського населення. Під час проведення проповідницької місіонерської роботи звертали особливу увагу на різницю між догмами православної та католицької церков, вказували на «відхилення від істинного апостольського вчення». Встановили, що завдяки різноманітним інтригам і насильству з боку представників «латинства – ксьондзів, багатих поміщиків та їхніх агентів» впродовж певного часу «православна віра перебувала у загоні», навіть над нею вчиняли «наругу»⁴³.

Констатовалося, що ставлення римо-католиків до православного населення та духовенства погіршилося. Воно знаходило свій вияв у «більш різких і грубих висловлюваннях» на його адресу, і то «позаочі»⁴⁴.

До особливих проявів релігійного життя потрібно було віднести свідому неприязнь до польського елемента та до латинства. Цього вдавалося досягти завдяки цілеспрямованому впливу духовенства на парафіян. Римо-католицька пропаганда не отримала сприятливого підґрунтя для свого розвитку в середовищі православних селян, які їй дали відсіч. Вони називали євреїв і поляків «першими заколотниками у державі»⁴⁵.

Ускладненню відносин між православними та католиками, відповідно до позиції православного кліру, сприяли безпосередньо ксьондзи, які робили спроби повернути православних до римо-католицької віри. Православне духовенство давало пораду своїм парафіянам уникати змішаних шлюбів з католичками⁴⁶.

Таким чином, православне духовенство спільно з чорносотенцями звинувачувало римо-католиків і поляків у тому, що вони докладали значних зусиль для того, щоб повернути православних у римо-католицьку віру. В окремих населених пунктах вони насильно відбирали у православних храми. Аналіз цих звинувачень дає змогу констатувати, що вони були сфабрикованими, адже в Російській імперії відбувався зворотній процес: саме римо-католицькі костели перетворювали на православні церкви; окрім того, православний клір робив усе можливе, щоб будь-якими засобами дискредитувати в очах населення представників інших конфесій.

Ще одним напрямом антипольської діяльності СРН було протистояння з поляками під час виборів до Державної думи й органів місцевого самоврядування. У деяких повітах регіону це протистояння набуло значних масштабів. Варто відзначити, що посадові особи часто підтримували дії чорносотенців.

У пресових органах СРН акцентувалося на тому, що найбільшими групами населення Південно-Західного краю були: росіяни (українці), поляки та євреї. Хоча

⁴² Ibid. С. 210-211.

⁴³ Из рапорта благочинного 4-го округа Ровенского уезда о состоянии округа за 1905 год // Волыньские епархиальные ведомости. Часть официальная. 1906. 11 мая, № 14. С. 244-247.

⁴⁴ Ibid. С. 244.

⁴⁵ Ibid. С. 245.

⁴⁶ Ibidem.

росіяни і були найчисленнішою етнічною групою, але поміщиків серед них було мало, більшість становили поляки. Селяни, після звільнення від кріпацтва, перебували під тягарем викупних платежів, общинного землеволодіння, зборів і податків. Незважаючи на розширення урядом їхніх прав вони не мали достатнього впливу «й могли не встояти на виборах під натиском поляків»⁴⁷.

Щодо євреїв стверджувалося, що їх ще зі стародавніх часів «обласкавили польські магнати». Вони тісно співпрацювали з польськими поміщиками і на початку ХХ ст. контролювали всю торгівлю, тому «без сумніву є передовим загоном польської національності». Тому під час виборів потрібно обмежити права польського населення пропорційно до його чисельності⁴⁸.

Так, 16 січня 1907 р. Заславська повітова комісія у справах виборів до Другої Держдуми розглянула документи попереднього з'їзду дрібних землевласників, що відбувся 12 січня, й ухвалила виключити зі списку обраних на повітовий з'їзд уповноважених настоятеля римо-католицького Бернардинського монастиря ксьондза Г. Богуша. Він брав участь у виборах відповідно до земельного цензу. Рішення комісія обґрунтувала тим, що 42 десятини землі належали монастирю, а настоятель не мав права використовувати даний виборчий ценз. Про це рішення проінформували ксьондза та губерньську комісію⁴⁹.

22 січня 1907 р. у Заславському повіті відбувся з'їзд повітових землевласників для обрання уповноважених на губерньський з'їзд. Було обрано графів І.А. Потоцького та В.М. Грохольського, М.П. Дмитрієва, А.М. Залеського та Ю.І. Щуцького. Натомість священник І. Рогалевич, член СРН, був обраним 6 лютого 1907 р. У результаті волинський губернатор порушив питання щодо «правильності проведення виборів»⁵⁰.

Внаслідок скарги, яку подали чорносотенці, Сенат визнав неправомірною участь у виборчому з'їзді управителів семи маєтків та орендарів і прийняв рішення скасувати з'їзд землевласників, про що повідомили губернатора⁵¹.

Під час виборів поляки демонстрували відособленість від усіх, не маючи можливості самостійно перемогти, «вступали у блок з опозицією»⁵².

Наприкінці січня 1907 р. волинський губернатор інформував київського генерал-губернатора про те, що 22 січня у Дубно, під час обрання уповноважених на губерньський з'їзд від землевласників, між російськими та польськими поміщиками відбулася сутичка через домовленість між польськими поміщиками і чехами, обраними на попередньому з'їзді. Мовляв, суть домовленості полягала у тому, щоб «обрати виборщиків лише зі свого середовища і не провести жодного кандидата від російської партії»⁵³. Про це напередодні стало відомо повітовому предводителю дворянства, який перед голосуванням закликав «підтримувати лише селян і не довіряти полякам». Адже завдяки підтримці російського уряду їм

⁴⁷ Хацаюк Т. Молитвы о предоставлении преимуществ населению русского происхождения при введении в шести юго-западных губерниях земского положения // Почаевский листок. 1910. 18 сентября. № 35. С. 7-8.

⁴⁸ Ibid. С. 8.

⁴⁹ Держархів Хмельницької області (ДАХмО). Ф. 706. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 118-118зв.

⁵⁰ ДАХмО. Ф. 706. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 261-262.

⁵¹ ДАХмО. Ф. 706. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 262.

⁵² ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 642. Спр. 494. Арк. 39.

⁵³ ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 658. Спр. 95. Арк. 18.

вдалося покращити свій добробут, а в разі перемоги поляків, вони підбурять проти себе місцевих селян⁵⁴.

Волинський губернатор запевняв, що слова предводителя дворянства І.П. Свешнікова неправильно зрозуміли чехи-виборщики, котрі і проінформували про це польських землевласників. Передані у даному контексті слова викликали гнів польських поміщиків, у залі лунали вигуки: «Геть бюрократію, нині вільна Росія, нам не потрібно чиновників, предводителя дворянства, геть мундир»⁵⁵. Найрішучіше виступали М. Ходкевич, І.Д. Карвицький і Ф. Фафіус, а І.Д. Карвицький в «екстазі цілував тих селян-чехів», які їх підтримали⁵⁶.

Інформуючи генерал-губернатора про цей інцидент, губернатор вважав, що дії І.П. Свешнікова були «надзвичайно безвідповідальними», а вибори у Дубно необхідно провести повторно вже 29 січня 1907 р.⁵⁷

Отже, як бачимо, під час проведення виборів до Держдуми на Волині відбувалося протистояння між росіянами та поляками. У результаті поданої чорносотенцями скарги у Заславському повіті визнали неправомірним проведення повітового з'їзду землевласників, а результати голосування було анульовано.

В окремих статтях наголошувалося на тому, що майже в усіх населених пунктах Волині важливу роль відігравали поляки, будучи поміщиками, орендарями, лісничими тощо. Використовуючи своє становище, вони мали величезний вплив на селян. Так, у с. Божкевичі Дубенського повіту поляк-орендар Е. Бродовський неодноразово вчасно не платив робітникам, а коли вони вимагали плати, він тікав через задній двір. Будучи неодруженим, він вів розпусний спосіб життя⁵⁸. У с. Стобихівка Ковельського повіту селяни потерпали через відсутність родючих земель. Власниця маєтку полька А.С. Леонард віддала його в оренду євреям У. та Г. Немеровським, які постійно утискали місцевих селян, стверджуючи, що не бояться представників влади. На скарги селян про утиски з боку євреїв ніхто не реагував. Після скарги губернатору приїжджав місцевий становий пристав, але все залишилося без змін⁵⁹. Таким чином, чорносотенці звинувачували поляків-поміщиків та орендарів у тому, що вони утискали місцевих православних селян, віддавали євреям в оренду маєтки. Однак жодним словом про аналогічні дії росіян-поміщиків в їхніх пресових органах не згадувалося. Це робилося свідомо та мало чітко окреслену мету: сформувати в очах широких верств суспільства образ поляка – ворога селян.

Отже, після утворення СРН на Волині чорносотенці розпочали активну антипольську пропаганду серед жителів регіону. Вони робили все можливе, щоб дискредитувати католиків в очах широких верств населення. Римо-католицьку церкву називали еретичною, такою, що відійшла від догм християнської релігії. Протидіючи зростанню впливів римо-католиків у регіоні, на сторінках своїх пресових органів «союзники» висували проти них сфальсифіковані звинувачення. Окрему увагу чорносотенці приділяли тому, що більшість поміщиків регіону становили поляки, саме їх вони звинувачували у гнобленні населення, передачі

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 658. Спр. 95. Арк. 18зв.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 658. Спр. 95. Арк. 19.

⁵⁸ Русский. Развращающий население поляк // Почаевский листок. 1912. 3 марта (апреля) № 27. С. 12.

⁵⁹ Фактические помещики // Почаевский листок. 1911. 11 октября. № 37-38. С. 28.

маєтків в оренду євреям. Окрема увага приділялася співпраці євреїв з польськими аристократами. Відповідно до тверджень «союзників», це робилося з цілком конкретною метою: протидіяти зростанню впливів росіян. Характеризуючи ставлення поляків до імперії, вони акцентували увагу на тому, що представники цієї етнічної групи негативно ставилися до держави та намагалися її зруйнувати. Адже головною метою католиків було, мовляв, панування над світом. Участь значної кількості поляків у виборах та їхня співпраця з представниками інших етнічних груп під час обрання делегатів на губернські з'їзди призводили до активної протидії цьому з боку чорносотенців, які за допомогою органів влади робили усе можливе, щоб досягти потрібного для себе результату.

REFERENCES

- Boiarchuk, A.** (2017). Uchast pravoslavnoho dukhovenstva Volynskoi hubernii v diialnosti «Soiuzu russkoho naroda» [The participation of the Orthodox clergy of the Volyn province in the activities of the «Union of the Russian People»]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Serii: Istorychni nauky*, 5, 34-43 [in Ukrainian].
- Ivanov, A.A.** (2019). Problematika russkogo natsionalizma v statiyah i propovediah mitropolita Antoniia (Khrapovitskogo) [The Problems of Russian Nationalism in the Articles and Sermons of Metropolitan Anthony (Khrapovitsky)]. *Rusin*, 58, 58-78. DOI: 10.17223/18572685/58/5 [in Russian].
- Khatsaiuk, T.** (1910). Molytvy o predostavlenii preimushchestva naseleniiu russkogo proiskhozhdeniia pri vvedenii v shesti yugo-zapadnykh guberniakh zemskogo polozheniia [Prayers for the provision of benefits to the population of Russian origin when introducing Zemstvo status in six south-western provinces]. *Pochaevskii listok*, 35, 7-8 [in Russian].
- Khytrovska, Yu.V.** (2011). Uchast khrystyianskykh konfesii u suspilno-politychnomu zhytti Ukrainy naprykintsi XVIII – na pochatku XX st. [The participation of Christian denominations in the social and political life of Ukraine at the end of the 18th – at the beginning of the 20th century]. Kyiv [in Ukrainian].
- Kovaleva, E.O.** (2022). Vitalii (Maksimenko) i ego deiatelnost po sozdaniiu Pochaevskogo banka [Vitalii (Maksimenko) and his work on the creation of the Pochaevsky Bank]. *Rusin*, 67, 206-225. DOI: 10.17223/18572685/67/12 [in Russian].
- Omelianchuk, Y.V.** (2006). Ukrainskii i polskii voprosy v kontekste etnopoliticheskoi sostavliaiushchei ideologii konservativno-monarkhicheskikh partii Rossii nachala XX veka [Ukrainian and Polish issues in the context of the ethnopolitical component of the ideology of the conservative-monarchist parties of Russia at the beginning of the 20th century]. *Slavianovedenie*, 5, 9-24 [in Russian].
- Sergievskii, N.D.** (1908, 21 aprelia). Russkoe okrainnoe obshchestvo. Prizyv [Russian marginal society. Appeal]. *Volynskaia zhizn*, 454, 1 [in Russian].
- Rozdnov, V.** (1914). Rossiia i papstvo (Missionskii otdel) [Russia and the papacy (Missionary department)]. *Pochaevskii listok*, 4, 4-7 [in Russian].
- Russkii** (1912). Razvrashchaiushchii naselenie poliak [The Pole corrupting the population]. *Pochaevskii listok*, 27, 12-13 [in Russian].
- Tokalenko, P.O.** (2017). «Chorna sotnia». Diialnist monarkhichnykh orhanizatsii na Pivdni Ukrainy v roky Pershoi rosiiskoi revoliutsii [«Black Hundred». Activities of monarchist organizations in the South of Ukraine during the First Russian Revolution]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Serii: Istoriiia Ukrainy. Ukrainoznavstvo: istorychni ta filosofski nauky*, 25, 46-53 [in Ukrainian].
- Tsetsyk, Ya.P.** (2019). Uchast chornosotentsiv u vyborakh na Volyni u 1906-1912 rr. [Participation of the Black Hundreds in the elections in Volyn in 1906-1912]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu im. Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istoriiia. Zbirnyk naukovykh prats*, 28, 14-19. DOI: 10.31652/2411-2143-2019-28-14-19 [in Ukrainian].
- Zhyliuk, S.I.** (1996). *Rosiiska pravoslavna tserkva na Volyni (1793-1917)* [Russian Orthodox Church in Volyn (1793-1917)]. Zhytomyr [in Ukrainian].